

ZİHNİYET FARKLILIKLARI VE KÜLTÜR *

NECATİ ÖNER **

Tam tanımını yapılabilen kavramlar dışındaki kavramlar bahis konusu olduğunda, çok defa aynı kelimeye farklı anlamlar verildiği için tartışmalarda uyuşma sağlanamaz. Aynı mantığı, aynı dili kullanıpta anlaşamamanın sebeplerinin başında dilin bu özelliği gelir. Bir yazımda bu hali diyalogda özdeşlik ilkesine uymama diye adlandırmıştım.¹ Böyle bir sakıncayı önlemek için ele alacağım konunun esasını teşkileden zihniyet ve kültür kavramlarından ne anladığımı açıklayacağım:

Zihniyet: Zihniyet insan zihninin bir hali, bir tavrıdır. Bu hal ferdin veya sosyal bir grubun düşüncesini sevk ve idare eder.

İnsanların hadiseler karşısındaki tutumları bir akıl yürütme sonucu olur. İnsanların içgüdüye bağlı olan vaziyet alışlarının dışındaki her türlü bilinçli tutumunu, gizli veya açık, dolaylı veya dolaysız akılyürütme veya akılyürütmeler tayineder.

Akılyürütmeler tabii olarak düşüncenin tutarlılığı içerisinde seyreder. Bu tarz düşünceye mantıkî düşünce de denir. İnsanların aynı mantığı kullandıkları halde herhangi bir konu karşısında farklı tutumlar alışları düşüncelerini yöneten zihniyetlerinin farklılığından ileri gelir. Pascal'ın "Pirenelerin bir tarafında doğru olan diğer tarafında yanlıştır" sözü farklı zihniyetlerin mevcudiyetine işaret etmektedir.

Kültür: Kültür terimine nekadar farklı anlamlar verildiği bilinmektedir. Çeşitli kültür tanımlarını burada sıralamıyacağım. Kabullendiğim tanımı alıp onu açıklayacağım.

* 7 - 11 Mayıs 1984 tarihleri süresinde Erzurum Atatürk Üniversitesinde düzenlenen Birinci Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi'nde sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir.

** Prof. Dr. Necati Öner, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Profesörü, Atatürk Kültür Merkezi Başkan Yardımcısı.

¹ Necati Öner, *Mantığın Ana İlkeleri Ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 1969, C. XVII s. 286.

Kroeber kültürü şöyle tanımlıyor: “Kültür bir toplumu oluşturan fertlerin içgüdüsel ve fizyolojik olmayan, öğrenme ve şartlanma yolu ile bir kuşaktan diğerine geçirilen faaliyetlerin bütünüdür”² Kazanılan şey temelde, insanın, varolan hakkında farklı yollarla elde ettiği bilgilerdir. Edinilen bilgi insanda pasif olarak kalmaz, insanın edindiği bilgi ile varolanlar karşısında vaziyet alır, yani davranış şekilleri kazanır. Ayrıca edindiği bilgiyi çeşitli gayeler için çeşitli yollarla dışarıya aktarır. Bu aktarma bilim eseri olabilir, felsefi eser olabilir, sanat eseri olabilir, folklor faaliyeti olabilir, dini faaliyet olabilir, teknik faaliyet olabilir vs. . . .

Öyle ise kültür insanın varolanları tanımak için sarfettiği gayret sonucu elde ettiği bilgilerdir. Bu bilgilerin farklı şekillerde farklı gayeler için dışarıya aktarılması, yani ifade edilmesi kültür faaliyetlerini meydana getirir. Çok defa bu ürünler kültür diye adlandırılır. Bir toplumun kültürü dendiğinde bunlar akla gelir. Meselâ Türk kültürü dendiğinde, mimarî eserlerimiz, müzik eserlerimiz, halk danslarımız, gelenek ve göreneklerimiz, fikir ve edebiyat eserlerimiz akla gelir. Aslında bunlar, Türk kültürünü belirten, tanıtan unsurlardır. Bunlara kültür faaliyetleri diyebiliriz. Asıl olan bunların temelinde yatan bilgidir. Bunların herbiri bir bilginin ifadesidir. Asıl kültür o bilgi yığındır.

Kültür faaliyetleri diye adlandırılan, kültürün zihin dışında varlık kazanan unsurları, filozoflar ve kültür tarihçileri tarafından sınıflamaya tabi tutulmuştur. Maddî kültür – manevî kültür, millî kültür – üniversal kültür vs. . gibi. Ben burada işleyeceğim konuyu açıklamaya yardımcı olacağı için ikinci sınıflanmayı esas alacağım. Bu sınıflamaya göre kültür unsurlarını şu şekilde gruplandırabiliriz:

1 – Üniversal Kültür: Burada üniverselden kastedilen, bir topluma has olmayan, genel geçerliği bulunandır. Bu niteliğe sahip kültür unsurları şunlardır: *Bilim, teknik, felsefe ve din.*

2 – Millî Kültür: Millî kültür, kültürün bir topluma has olan kültür unsurlarıdır. Bir toplumun yapısını teşkileden gelenekler, görenekler, başka ifade ile, bir toplumda yemek, giyinmek, barınmak, eğlenmek gibi ihtiyaçların elde edilmesi için kullanılan, bilgi, inanç, teknik, davranış, duyuş ve ifade biçimleridir.

² Sevim Kantarcıoğlu, *Çağdaş Kültür ve Medeniyet Kavramları Işığında Atatürk'ün Kültür Anlayışı*, Birinci Kültür Şurası içinde s. 173.

Tabii her sınıflama gibi bu da sun'idir. Kültür unsurlarını kesin bir sınırla ikiye bölmek mümkün değildir. İki bölüm birbiri ile ilişkilidir. Bir de iki önemli kültür unsuru vardır ki tek başlarına yukarıdaki grupların herhangi birisinin içine sokulamaz. Bunların bir millî bir de üniversal yönleri vardır. Bahis konusu unsurlar *sanat* ve *ahlâktır*. Bu sınıflamayı şöyle şekillendirebiliriz:

<u>Üniversal Kültür</u>	<u>Millî Kültür</u>
Bilim	Gelenek
Teknik	ve
Felsefe	Görenekler
Din	Dil v.s.
	Sanat
	Ahlâk

Bu açıklamadan sonra, farklı zihniyetler ve bu farklılıkların sebepleri üzerinde durup zihniyetin kültürle olan ilişkisini belirtmeğe çalışacağım.

Farklı zihniyetlerin varlığını görüp onlar üzerinde bilimsel ölçüler içerisinde durma, düşünce tarihinin çok sonralarına rastlar. Bu konuda ilk önemli teori 19. asırda August Comte'un felsefe ve sosyolojisinin temeli olan üç hal kanunu teorisidir.

Comte gelişmekte olan insanlık tarihinin tekâmül ederek üç safhadan geçtiğini kabuledip bu safhaları nitelendiriyor. Bilindiği gibi bahis konusu safhalar şunlardır: *Teolojik devir*, *metafizik devir* ve *pozitif devir*. Şunu belirtiyim ki "İnsan zihninin her yöndeki, her çağdaki gelişmesini inceleyerek büyük bir kanun keşfettiğimi sanıyorum"³ diyerek bu üç hali kaseden Auguste Comte, bunu ilk defa kendisi bulmuş değildir. Üç hali ilk defa 18. asırda Fransız ekonomisti Turgot şöyle ifade etmiştir: "İnsanlık tarihinde üç tefekkür tarzı çağı birbirini takibeder: teolojik, metafizik ve pozitif düşünce çağı"⁴. Comte bu görüşü esas alıp onu çeşitli sahalara yaymış ve işlemiştir.

Bilindiği gibi Auguste Comte bu üç devreyi şöyle açıklıyor: Teolojik devrede insanlar tabiat olaylarını tabiat üstü görünmez

³ Auguste Comte, *Cours de Philosophie* tome I, s. 2.

⁴ Hans Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, Tahir Çağatay Tercümesi, 2. Bas. s. 40.

varlıklarla izah ederler. Metafizik devrede, görünmez tabiat üstü varlıklar, yerini kudret, kuvvet, prensip gibi soyut kavramlara bırakırlar. Teolojik devrenin antropomorfik tanrı fikrini cevher fikri alır. Son safha olan pozitif dönemde ise, âlem, tabiat üstü varlıklar veya soyut kavramlarla açıklanmaz. Bu devrede insan mutlak'ı, ilk sebepleri bilemeyeceğini anlar, tecrübe alanına giren olaylar arası ilişkileri bulmaya çalışır, yani bilim yapar. Bu insanlığın eriştiği son safhadır.

Üç hal kanunu tartışma konusudur. Eğer iddia edildiği gibi, bu bir tarihi gelişme içerisinde ise, tarihte, sınırları birbirinden ayrılan devirler gösterilemez. Bir devrin bittiği diğerinin başladığı fikri de gerçeğe uymaz. Bahis konusu üç zihniyete tarihin her devrinde her toplumda aynı zamanda rastlanmaktadır. Hatta insan hayatının bu üç zihniyeti yaşadığı anları vardır. Tabii konumuz üç hal kanunu olmadığı için üzerinde fazla durmayacağım. Bu teoride bizim için önemli olan husus, birbirinden ayrı üç zihniyetin bulunduğuna işaret edilmiş olmasıdır.

Zihniyetler üzerinde asıl bilimsel çalışmalar 20. asırda başlamıştır.

Şimdi zihniyet farklılıklarının nereden kaynaklandığını tesbit edebilmek için belirgin bir zihniyeti ele alıp, mahiyetini ortaya koyarak bir zihniyeti diğerinden ayıran farklılığın nereden kaynaklandığını belirtmeğe çalışacağım.

Ele alacağım zihniyet, ilkel toplumlara hakimolan ilkel veya mitik diye adlandırılan zihniyettir. Bu zihniyeti ele alışımın sebebi onun belirgin ve anlaşılması kolay olmasıdır. İnsanın zihniyeti içerisinde yaşadığı toplumdan ayrı düşünülemez. İlkel toplumun fertlerinin inançlarında, bilgilerinde tam bir tekçeşitlilik (homogénéité) vardır. Bu bakımdan o toplumun zihniyetinin anlaşılması kolaydır.

İlkel toplumlar üzerinde ilk ciddi gözlemler 18. asırda başlamıştır. Afrika ve Asyadaki ilkel toplumlar üzerinde bu asırda incelemelerde bulunan seyyah ve misyonerlerden Bougainville, Cook ve La-pérouse'un adlarını zikredebiliriz. İlkel toplumlarda bu tür gözlemler 19. asırda da devam eder. 20. asrın başından itibaren de bazı filozof, sosyolog ve etnologlar yapılan gözlemlere veya bizzat kendilerinin ilkel toplumlarda yaptıkları gözlemlere dayanarak, ilkel toplumda yaşayan insanın zihin yapısı üzerine eğilmişlerdir.

Asrımızın başında Fransız Sosyoloji Ekolu mensupları Durkheim ve arkadaşları, Lévy-Bruhl, İngiliz Antropoloji Ekolu mensupları Frazer, Taylor vs.. ile başlayan insanın zihin yapısı ile ilgili değerlendirmeler günümüze kadar devam etmektedir.

İlkel toplumda yaşayan insanın zihin yapısı üzerinde inceleme yapanların müşterek bir kanaatları vardır; o da ilkel toplumdaki insanın ilerlemiş toplumda yaşayan insandan farklı bir düşünme tarzına sahip olduğu fikridir.

Bu farklılığın mantık farklılığı olduğunu söyleyenler bile çıkmıştır. Durkheim ve arkadaşları ilkel toplumdaki insanların mantığını bizimkinin ilk şekli olarak görürler.. O, ilkel bir mantıktır. Tekâmül ederek bugünkü mantığımızı meydana getirmiştir, derler. Lévy-Bruhl bu iki toplumdaki mantık farkının bir derece değil mahiyet farkı olduğunu söylemiş, ilkelerin mantığına prélogique (mantık öncesi) demiştir. Lévy-Bruhl eserlerinde bu fark üzerinde ısrar etmesine rağmen, bu fikirden sonradan vazgeçtiğini ölümünden sonra yayınlanan notlarından anlıyoruz.

Lévy-Bruhl hayatının sonlarında yazdığı notlarında, “hata ettim, ilkel toplumda yaşayan insanın mantığı ile bizimki arasında fark yoktur” diyor. Frazer ve Taylor da aynı kanaatte idiler. Günümüz etnologlarından Bastide, Lévi-Strauss da aynı fikri savunmaktadır.

Mademki ilkel insanla aramızda mantık farkı yok, o halde ilkel insanın zihin faaliyetinde ilk bakışta bize mantıksız gibi gelen halin sebebi nedir? Bu fark mantıkta değil, zihniyette aranmalıdır.

İlkel toplumda yaşayan insanın zihin yapısını belirtmek için o düşünme tarzı ile ilgili bir iki misal vereceğim:

Kuzey Amerika yerlilerinin kampında bir akşam, Sagar, Fransada yaşayan tavşanları anlatmak istiyor. Ateş ışığında parmakları ile tavşan şekli yapıp, gölgeyi duvara aksettiriyor. Bir tesadüf, ertesi gün, bol miktarda balık avlanıyor. Bu balık bolluğunun sebebini, yerliler, akşam duvara aksettirilen gölgelerde görüyorlar⁵.

Misyoner Grubb anlatıyor: Yerli rüyasında, 150 mil uzakta oturan Grubb'un, bahçesine girerek kabak çaldığını görüyor. Gelip tazminat istiyor. Grubb, o gece evinde olduğunu, hem 150 mil uzaktaki bahçede olamayacağını anlatıyor. Yerli, Grubb'un o gece evinde

⁵ Lévy-Bruhl, *Les Fonctions Mentales Dans Les Sociétés Inférieurs*, s. 72-73.

bulduğuna inanıyor, ama diyor “bahçeme de girdin, çünkü ben gördüm” Bu ilk bakışta çelişik görünüyor ama bu hal mantıkî imkânsızlık değil, fiziki imkânsızlıktır. Öyle ise burada mantık açısından bir çelişme yoktur⁶.

Malezyada geçen bir olay: Salgın bir hastalık kırıp geçiriyor. Bundan kurtulmak için yerliler hastalığın sebebini araştırıyorlar. Bir kayığın sivri bir kayaya bağlandığını görüyorlar, dalgaların etkisi ile kayık kayaya çarpıp durmaktadır. Yaşlılardan biri bunun üzerine şöyle diyor. İşte hastalığın sebebi: “hastalık var çünkü tanrı Rahrae muzdariptir. Görüyorsunuz kayık onun dişine dokunuyor”. Yerlilerin inancına göre, o kaya Rahrae'nin dişidir kayık kaldırılıyor, tanrı Rahrae öfkesini salgın hastalık halinde belirtmekten vazgeçiyor. Burada yalnız hastalığın sebebini tabiat üstü bir varlıkla açıklamak yok, aynı zamanda tanrıların, dünyanın ve insanların aynı şekil içine girdiği görülüyor⁷.

Trumailer kendilerini suda yaşayan hayvan addederler. Boroioar ise papağan sayarlar kendilerini. Burada bir özdeşlik bahis konusudur⁸.

İlkel insan neden böyle düşünüyor? Bize garip gelen bu zihniyetin vasıfları nelerdir?

Bu konuda seri halinde eserler yazan Lévy-Bruhl, özellikle şu üç ana vasıf üzerinde duruyor:

1 – İlkel insanın düşünce tarzı *mistik*dir. Buradaki mistisizmin dinle ilgisi yoktur. Mistikten kasıt şudur: görünmeyen fakat gerçek olan kuvvetlere, tesirlere, fiillere inanç. İlkel toplumdaki insanlara göre objeler “occulte” hassalara sahiptir. Bunlarsız objeler tasavvur edilemez. Saf fizikî bir olay yoktur. Tabiat ile tabiat üstü farkı mevcut değildir.

2 – Bu düşünceye bir *iştirak* kategorisi hakimdir. “İştirak”ın anlamı şudur: Cevher birliği, sempati bağlılığı, ikilik-birlik vs.”⁹

⁶ Lévy-Bruhl, *Les Carnets*, s. 6.

⁷ Leenhard, *Do Kamo*, s. 79.

⁸ Lévy-Bruhl, *Les Fonctions Mentales...* s. 76.

⁹ Lévy-Bruhl, *Les Carnets*, s. 77. Roget Bastide, iştiraki aklın bir kategorisi değil de aksiyonlu bir kategorisi olduğunu söylüyor. Yani sonradan kazanılmış bir şeydir. Bastide bu fikri Brezilya’da yaptığı müşahedelerle açıklıyor. Bak., R. Bastide, *Contribution à l'Etude de la Participation*, Cahiers Internationaux de Sociologie 1953 içinde s. 32; *Le Candomblé de Bahia* s. 237.

Bunun sayesinde varlıklar hem kendileri, hem başka bir şey olabiliyorlar.

3 – *Nedensellik* bağı hep görünmez dünyada aranır.

İşte ilkel toplumda yaşayan insan bizimle aynı olan mantığını bu hava içerisinde kullanır. Akıl yürütmede kullandığı önermelerin muhtevaları bu inançlarla doludur. Toplumdaki kolektif tasavvurlar fertlerin zihinlerine hakimdir.

İlkel toplumlara hakimolan zihniyete Lévy-Bruhl ilkel zihniyet diyor. Bunun karşısına da *modern* zihniyeti koyuyor, ikincisine *aklî* de diyor. İlkel zihniyet terimine itiraz edilmiştir. Leenhardt bunlardan birisidir. İlkellik gelişmişliğin ilk halini ifade eder. . Halbuki aklî denen zihniyet ilkelin gelişmesi sonucu olmamıştır. İlerlemiş toplumlara hakim olan zihniyetin özelliği, akıl yürütmelerdeki önermeleri tahkik edilebilir muhtevalarla doldurmuş olmasıdır. Leenhardt diyor ki, “Bizim de ilkel insan gibi düşündüğümüz anlar olduğu gibi, ilkel toplumda yaşayan insanın da bizim gibi düşündüğü anlar vardır. Öyle ise bu iki zihniyet insan zihninin iki ayrı tarzıdır. Birisine ilkel yerine *mitik*, diğerine *aklî* demek uygun olur. Bunlar birbirlerine irca edilemezler, birbirlerini tamamlarlar”¹⁰.

Aklilik mantıklilikle eşanlamlıdır. Bu bakımdan ilerlemiş toplumlara hakim olan zihniyete aklî demek yerinde olmasa gerektir; çünkü diğer düşünce tarzı da aklîdir. Bu bakımdan mitik düşünme tarzının karşısındaki düşünme tarzına, olgulara dayalı anlamına gelen *pozitif* demek daha uygun olsa gerektir. İlkel topluma hakim olan zihniyette akilyürütmede kullanılan önermelerin muhtevaları mistik karakterli kolektif tasavvurlarla doludur. İlerlemiş toplumlarda ise bu önermelerin çoğu tahkik edilebilir niteliktedir. Bu iki zihniyet, yani mitik ve pozitif zihniyetler insan zihninin iki ayrı tarzı (mode) dir. Bunlar toplumlarda devirlere veya fertlere göre kesin sınırlarla birbirinden ayrılamazlar. Bazan biri, bazan diğeri ağır basar. Her devirde her iki zihniyette mevcuttur. İlkel toplumlarda mitik zihniyet, ilerlemiş toplumlarda pozitif zihniyet ağır basar¹¹.

¹⁰ Leenhard, *Do Kamo* s. 242.

¹¹ Daha geniş bilgi için bk. Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*.

İlkel toplumlarda tek çeşitlilik hakim olduğu için farklı zihniyetlerin bulunmamasına rağmen, ilerlemiş toplumlarda durum değişiktir. Sonuncularda çeşitli bilgi ve inanç türleri olduğu gibi, çok farklı sosyal gruplar mevcuttur. Bu çeşitlilik, ilerlemiş toplumlarda bahsettiğimiz iki ana zihniyet (mitik ve pozitif) altında, ikinci dereceden zihniyetler doğurur. Bilgi derecelerine, inanç güçlerine ve bağlı bulunulan sosyal gruplara göre farklı zihniyetler oluşur.

Bir ferдин zihniyeti ile içinde yaşadığı toplum arasında sıkı bir bağ vardır. Bu açıdan bakınca zihniyetler şu özellikleri gösterirler:

1 – Ana zihniyet dediğimiz zihniyetlerin hakimiyeti aynı medeniyet üyelerinde ortaktır. İkinci dereceden dediğimiz zihniyetlerde bir grubu oluşturan fertler arasında ortaktır.

2 – Zihniyetler, ferdi mensup olduğu gruba bağlayan en sağlam en güvenilir bağıdır. Bir kişiyi, bir medeniyete, bir millete, bir ideolojiye bağlayan, onların telkin ettikleri zihniyetlerdir. Bir zihniyet ferde ne derecede hakim olursa, o ferдин, o zihniyeti telkin eden gruba bağlılığı o ölçüde olur.

3 – Zihniyetin diğer önemli bir karakteri de, kişinin benliğinin en sağlam elemanı olmasıdır. Zihniyet, ferдин kişiliğinin oluşmasını sağlayan baş unsurdur¹².

Bir toplumda uygulanacak siyasî, ekonomik, ve eğitim sistemlerinin başarılı olması, o topluma hakim olan zihniyetle sıklıdan sıkıya ilgilidir.

Ekonomik sistemlerle zihniyetlerin ilişkisine bizde dikkati çeken Profesör Sabri Ülgener olmuştur. Ülgener, Zihniyet, Aydınlar ve İzimler adlı eserinde şöyle diyor: “Aynı usuller, aynı teknoloji bir yerde istenileni verirken başka yerde tam aksi sonuçlara varıyorsa farkın usul ve aletlerden çok onları kullananın vasıflarından gelmiş olacağı bugün bile yeterince anlaşılmamıştır. . ve devam ediyor. O “İktisadî yaşayış, hangi zamanda olursa olsun, yalnız mal ve eşya yığınlarının bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Bütün o yığınların altında ve gerisinde kendine has tavır ve davranışları ile insan gerçeği yatar¹³. İnsan gerçeği dediği o toplumun insanlarına hakim olan zihniyettir.

¹² Zihniyetlerin özellikleri için bk. G. Bouthoul, *Les Mentalités* s. 31 vd. .

¹³ Sabri Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzimler*, s. 15.

Zihniyetlerin temelinde kabuledilmiş değerler vardır. İnsan tabiatı gereği, olaylara, objelere, hep bu kabullendiği değerler açısından bakar. Her şey bu değerlere göre anlam kazanır.

Zihniyetler insanların fiillerinde, ifadelerinde ortaya çıkar. Her fiil, tabii bilinçli fiil ve ifadeler bir akılyürütme sonucudur. Öyle ise zihniyetle mantıkî düşünce arasında bir ilişki vardır.

İnsan, tarihin her devrinde ve her toplumda şu üç yolla akıl yürütür. Dedüksiyon (talil), tümevarım ve analogi (temsil). Akıl bu yollarla yürürken zihnin tabii olarak uyduğu iki ilke vardır. Bunlar çelişmezlik ve özdeşlik ilkeleridir. İnsan zihninin yapısı böyledir. Bu bizim mantığımızdır. Mademki bu mantık bütün insanlarda müşterektir, öyle ise nasıl oluyorda farklı zihniyetler doğuyor? Mantığımız bir şekil, bir kalıptır. Bu kalıbın içerisine koyacağımız muhtevaya göre anlam kazanır. Sürahiye süt konunca beyaz, şurup konunca kırmızı görüldüğü gibi.

Akıl yürütmede yapılan iş şudur: Temelde kabullenilmiş önermeler vardır? Bunlara dayanarak onlara bağlı olarak sonuç çıkarırız. Zihniyet farklılıkları temele konan önermelerin muhtevalarından ileri gelir.

Bir örnekle bu hususu açıklamak istiyorum. Demokratik¹⁴ ve marksist iki zihniyeti sağlayan temelde kabullenilmiş değerleri ele alarak farklılığı göstermek istiyorum:

Demokratik ideolojinin temelinde kabullenilmiş hükümlerin başlıcaları şunlardır: İnsanın, mülkiyet, inanma, fikrini açığa vurma, öğrenme vs. gibi tabii hakları vardır. İnsan bu haklarla doğar ve bu haklarını elde etmek için de gereken hürriyete sahip olmalıdır. Devlet fertlerin bu haklarını teminat altına alan bir kurumdur. Sosyal olayların açıklanması ve çözümünde tek değil farklı yollar vardır.

Marksist ideolojinin temelinde ise başlıca şu hükümler bulunur: Sosyal ve ruhî hadiselerin açıklanmasında ekonomi tek unsurdur. Ekonomi toplumun alt yapısını teşkileder. Diğer sosyal manevî değer ve kurumlar üst yapıdır. İkinciler, birincilere tabidir. Toplumlar tarihi ezenle ezilenlerin, yani sınıfların mücadelesidir. Ezenler üretim araçlarını elinde tutanlardır. Üretim araçları bunların elin-

¹⁴ Burada demokratik teriminden Batı dünyasına hakim olan hürriyetçi demokrasilerdeki zihniyeti kasdediyorum.

den alınıp kolektifleştirildikçe sınıf egemenliği ortadan kalkar, sınıfsız toplum doğar ve insan hür olur. Toplumun tabii gelişmesi bu istikamettedir, demokratik rejimlerde ileri sürülen insan hak ve hürriyetleri aslında bu tabii gelişmeği engellemek için ezenlerin uydurdukları şeylerdir.

Görülüyor ki, bu iki zihniyette temelde kabuledilen hükümler birbirlerine karşıttır. İnsan ve toplum meselelerine farklı açılardan bakılmaktadır. Demokratik zihniyette, insanın tabii olan haklarının ve bu hakların sağlanması için gereken hürriyetler, ezen zümrenin hakimiyetini devam ettirmek için uydurduğu, ortaya attığı tuzaklardır. Demokratik zihniyette insanın en kutsal haklarının konusu olan din ve mülkiyet marksist zihniyette birer sömürü vasıtalarıdır.

Akıl yürütmede temele, böyle birbirine karşıt kabullenişler konulursa, insanın herhangi bir problemi için, aynı mantık kullanılsa bile varılacak sonuçlar farklı olur. Bu farklılık zihniyet farklılığıdır. Kullanılan terimler ve onların delalet ettikleri kavramlar zihniyetlere göre anlam kazanır. Daha önce de dediğim gibi zihniyetler, temelde kabul edilen değerlere göre oluşur.

İşte bahis konusu kabullenmeleri sağlayan başlıca unsur kültürdür. Kültür dolaylı veya dolaysız, bilinçli veya bilinçsiz tesiri ile fertlerin zihniyetlerini oluşturur. Farklı kültürler ve farklı kültür unsurları bulunduğu içindir ki farklı zihniyetler vardır.

Bir topluma herhangi bir zihniyetin hakim olması isteniyorsa onu sağlayacak kültürü o topluma maletmek lazımdır.

Madem ki insanların her alandaki faaliyetlerini yönlendiren zihniyetleridir, varacakları sonuç buna bağlıdır. Toplumlara yönetenlerin başarıları, uygulayacakları kültür politikası ile sıkıdan sıkıya ilgilidir.

Bir zihniyetin oluşmasında bütün kültür unsurlarının etkisi vardır ama asıl rolü üniversal kültür dediğimiz kültür unsurları oynar. Kültürün üniversal tarafı yalnız bir zihniyetin sağlanmasında başlıca rolü oynamaz, aynı zamanda, millî kültür unsurlarını da etkiler. Bu bakımdan bilim, teknik, felsefe ve din kültür unsurlarının en önemlileridir. Bunların diğer kültür unsurları üzerine olan etkileri açıkça görülmektedir.

Tarih boyunca dinin ahlâk, sanat, gelenek ve görenekler üzerindeki etkisini müşahade etmek güç değildir. Millî kültürün hangi

unsurunu alırsanız alınız, onda dinin izlerini görürsünüz. Millî kültürü en çok etkileyen üniversal kültür unsuru dindir. Bilim ve felsefenin de millî kültür üzerinde etkileri vardır. Bunların sağladığı zihniyetin millî kültüre tesirleri inkâr edilemez. Millî kültür ağır da olsa zaman içerisinde bir değişmeğe tabidir. Bu değişme sürekli gelişme içerisinde olan bilimin doğurduğu zihniyetin etkisi ile olur.

Kültürün üniversal unsurlarının millî unsurlarla olan münasebetine kısaca temas ettikten sonra, üniversal kültür unsurlarının zihniyetlerin oluşmasını hangi yolla sağladığını ele alabiliriz.

Din, insanın çocukluğundan beri etkisi altında bulunduğu bir değerler sistemidir. Dinin toplumlar üzerindeki etkisi tarihi seyir içerisinde azalmıştır ama yok olmamıştır. Dini insanlar için bir afyon sayan marksist rejimin hakim olduğu ülkelerde bile, devlet mücadelesine rağmen sökülüp atılamamıştır. Hattâ ateist insanlarda bile, içinde yaşadığı toplumun etkisi ile, kullandıkları kavramlar, kabullendikleri değer ve davranışlarında dinin izlerini görmek mümkündür.

Teknik, insanların doğrudan doğruya etkilendikleri bilgi dalıdır.

Bilim ve felsefenin zihniyetlerin oluşmasına tesirleri genellikle dolaylı yollardan olur. Bundan şunu kastediyorum. Büyük kitleler bilim ve felsefe eserleri ile doğrudan doğruya temas etmezler. Bu bilgi türleri mahiyetleri gereği az sayıda insana doğrudan doğruya hitabeder. Çünkü bu tür eserleri anlamak belli bir bilgi seviyesini, belli bir formasyonu gerekli kılar. Başka bir ifade ile bu eserleri anlamak genellikle bir ihtisas işidir. Bu tür eserler geniş kitlelere ya örgün eğitim, ya vülgarize eser veya başka bilgi kolları vasıtasıyla aktarılır.

Yüksek öğretim ihtisaslaşma alanıdır. Burada bilim ve felsefe eserleri ile doğrudan doğruya temas edilir. Orta öğretimde, bu eserler, daha doğrusu bilim ve felsefenin verileri, belli bir seviyenin anlayabileceği şekilde basitleştirilmiştir. Vülgarize eserler de bu türdür. Gerek orta öğretim ders kitaplarında ve gerek vülgarize eserlerde basitleştirme yapılırken onların bilimsel niteliğine hanel gelmez.

Bilim ve felsefe verilerinin başka bilgi dalları vasıtasıyla kitleleri etkilemesinden şunu kastediyorum: Bilim etkisini teknikle gösterir. Teknik herkesin faydalanabildiği bir bilgi dalıdır ve sunuşları elle tutulur gözle görülür tarzda somuttur. Tekniğin çok büyük

bölümünün ardında saf bilim vardır. Teknik bilimin uygulama aracıdır. Tıp ve mühendisliğin bütün dalları ortaya koydukları ile, büyük kitleler üzerinde bilimin etkisini sağlarlar.

Sanat, edebiyat ve politika da teknik gibi büyük kitlelere hitabeden bilgi dallarıdır. Felsefî fikirler genellikle bunlar vasıtasıyla kitlenin malı olur. Resimle, şiirle, romanla, politik nutukla felsefî fikirler telkin edilir. Bugün dünya Batı, Doğu diye ikiye ayrılmış âdetâ birbirlerine dış bilememektedirler. Bu iki grup arasında çıkacak bir savaşın insanlığı yok edeceği endişesi vardır. Aslında bu bölünmeyi yapan fikirlerdir. Bir tarafta Voltaire'ler, Rousseux'lar, diğer tarafta Engels'ler, Marx'ların fikirleridir. Büyük kitleler belki bu filozofların adlarını bile bilmeden onların fikirleri peşine sürüklenip gitmektedir. Bu gruplara hakim olan fikirler sanatla, edebiyatla, politika ile kitlelere maledilmiştir.

İşte bütün bu kültür unsurlarının insana sağladığı görüş açısı onun zihniyetini oluşturan kabullenmeleri temin eder.

Toplumların ileriliği kültürlerinin üstünlüğüne bağlıdır. Kültürlerin üstünlük derecesi, varlığa nüfuz etmenin derinliğine bağlıdır. Varlığa nüfuz ettiği ölçüde kültür üstünlük kazanır. Varlığa nüfuz etme, onu tanıma onun bilgisini edinmedir. İnsan varolanları tanıma cehti içindedir; âdetâ buna mahkûm edilmiştir. Onun bu özelliğini akıl sahibi olması sağlar. Kendisini diğer canlılardan ayıran esas vasfı budur. Varlığa nüfuz etme küllî kültür unsurları dediğimiz yollarla mümkündür. O halde kültür üstünlüğü ancak üniversal kültür alanlarında olur.

Zihniyetlerin fertleri mensup buldukları gruba bağlayan en sağlam unsur olduğunu ve fertlerin bir zihniyete bağlılığı ölçüsünde o grubun sağlıklı olduğunu evvelce söylemiştim.

Geniş olarak düşünürsek mensup bulduğumuz bir millet ve içinde olduğumuz bir medeniyet vardır.

İnsanların milletler halinde gruplaştıkları sosyolojik bir gerçektir. Fertler bu grup içerisinde değer kazanır. Millî birliklerini sağlayan ve kuvvetlendiren milletler varlıklarını devam ettirirler. Devletlerin varlığı da büyük ölçüde bu birliğin kuvvetine bağlıdır. Fertlerin millî kültür unsurlarına bağlılığı bahis konusu birliğin başlıca âmididir. Öyle ise millî kültür unsurlarının yaşaması ve fertlerin bu kültürle olan bağlarının kuvvetlenmesi, eğitimde dikkate alınmalıdır. Bu

yolda da aile ve devlete düşen görevler vardır. Günümüzde sıcak harbin taraflara vereceği büyük tehlikeler karşısında, milletler ve devletler içten yıkılarak istenen amaca erişilmeğe çalışılmaktadır. Bu ise çeşitli yollarla, bir milletin fertlerinin millî kültürleri ile ilgili bağını zayıflatarak, o devleuin millî birliğini sarsmak ve böylece o milleti istismar alanı haline getirmek istenmektedir. Kültür emperyalizmi denen şey budur. Sıcak harple yapılmak isteneni, kültür yolu ile yapmak. Bir millette millî kültür unsurlarını zayıflatarak bir boşluk yaratıp, başka bir milletin millî kültür unsurlarına oraya hâkim kılmak, başka bir ifade ile bir milletin kişiliğini kaybettirerek asıl amaç olan ekonomik istismarı sağlamaktır. Çağımızda sıcak harp yerini, sinsî fakat tehlikeli olan bu kültür emperyalizmine bırakmış görünmektedir.

Şu hususu belirtmek isterim: Üniversal kültür unsurları ile kültür emperyalizmi olmaz. Üniversal kültür insanlığın malıdır. Bu kültür unsurlarının bir millete hakimiyeti başka bir milletin hakimiyetine yol açmaz; aksine, küllî kültür unsurlarının bir millete hakim olup geliştiği ölçüde başka milletlerin istismarı engellenmiş olur.

Bir milletin fertlerinin, millî kültüre bağlılığı o milletin varlık şartı olarak gereklidir ama yeterli değildir. O fertlerin mensup oldukları medeniyete bağlılıkları da şarttır. Bu ise üniversal kültüre olan bağlılıklarıdır. İnsanın insanca yaşaması, medeniyetin sağladığı nimetlerden faydalandığı ölçüde olur. Yalnız medeniyetin nimetlerinden faydalanmakla yetinmek de millet ve devletleri güçlü kılmak için yeterli değildir. Medeniyete katkıda bulunmak, yani varlığı tanımada daha ileri gitmek, böylece faydalanma alanının genişletmek de gereklidir. Bu ise üniversal kültür alanına yeni bilgiler, icatlar keşifler kazandırmaktır.

Görülüyor ki, bir zihniyetin sağlanması için bir kültür gerekmektedir. Başka ifade ile belli bir bilgi seviyesine erişmek lazımdır. Böylece bilgi zihniyetin bir ön şartı olarak ortaya çıkıyor. Bunun aksi de düşünülebilir. Bilgi edinme aşlında bir kabullenmedir. Biz olaylar veya objelerin bilgisini edinirken, aslında, belli bir açıdan bakarak, onlar hakkında hüküm veriyoruz. Bu açıyı zihniyetimiz sağlar. Böyle olunca da zihniyet, bilgiden önce imiş gibi anlaşılır. Bu fikri açıkça savunanlar da vardır. "Zihniyet, Kant'çı ifade ile bilgimizin a priori formudur."¹⁵ Bu durumda, ilk bakışta bilgi

¹⁵ G. Bouthoul, Aynı eser, s. 32.

mi önce, zihniyet mi önce meselesi bir çıkmaz karşısında bulduğumuz intibayı doğmaktadır. Her ne kadar büyük kitle bahis konusu olduğunda, bilgi edinmede zihniyetin önceliği bahis konusu olabilir-se de, o zihniyeti sağlayan ve onu değiştirecek olanın bilgi olduğu tartışma götürmez. Mevcut zihniyeti aşarak, onu değiştirebilecek yeni bilgileri elde etme, yani Varlığa daha derinliğine nüfuz ederek üniversal kültür alanını genişletme az sayıda kişinin işidir. Bunlar bilim adamları ve mütefekkirlerdir. Büyük kitleler bir zihniyete sahip olmakla, o zihniyetin oluşmasında malzemeyi temin eden bu seçkin kişilerin peşinden gitmektedirler.

Fertleri ve sosyal grupları belli hedeflere yönlendirmede, istenen gayeyi elde etmede onlara hakim olan zihniyetin rolü başta gelir. İnsan fiillerini yöneten zihin faaliyetleri bir zihniyetin sevk ve idaresi altındadır. Bu bakımdan herhangi bir organize toplumun varlığını ve canlılığını, olması gerektiği gibi sürdürebilmesi, o topluma hakim olan zihniyete bağlıdır. Zihniyeti meydana getiren kültür olduğuna göre, bir toplumu istenen seviyeye erdirtmek için gereken zihniyeti sağlayacak bir kültür politikasını ön planda tutmak icabeder.

Diğer taraftan farklı zihniyetlerin çarpışması bir toplumda büyük meseleler doğurabilir. Toplumsal kargaşalar ve sarsıntıların arkasında çok defa, farklı zihniyetlerin çarpışması yatar. Bu bakımdan bir toplumun huzur içinde bulunması da yine bir kültür meselesidir.

Zihniyetin oynadığı rol ve kültürle olan ilişkisi dikkate alınca şu husus açıkça ortaya çıkar: Bir toplumun varlığının devamı ve her türlü gelişmesinin sağlanması için alınan bütün sosyo-ekonomik tedbirlerin başarısı, bunların gerekli kıldığı bir kültür politikasına bağlıdır.